

РИСТО КАНТАРЦИЕВ

ШКОЛСТВОТО И ПРОСВЕТАТА ВО ЈУЖНОВАРДАРСКИОТ РЕГИОН ВО ВРЕМЕТО НА ПЕРИОДАТА

До средината на XIX век грчкото духовно и просветнокултурно влијание, особено во Јужна Македонија, било доминантно. Ова влијание особено се засилило во првата половина на XIX век, односно по Грчкото востание во 1821 година, кога младата грчка буржоазија ги насочила своите стремежи кон создавањето на Голема Грција, во границите на некогашната Византиска Империја. Оттогаш, имено, започнала интензивна, систематска и планска националистичка пропаганда, која требало да доведе до денационализација и полна елинизација на словенското и друго христијанско население во Македонија.

Во остварувањето на своите националистички и шовинистички аспирации спрема Македонија грчката буржоазија наполно ја имала поткрепата од Цариградската патријаршија, која во своите раце ја имала не само духовната власт, туку и народното образование на поробеното христијанско население во Турската империја. Во надлежност на грчките владици било отворањето и затворањето на цркви и училишта и назначувањето на попови и учители. Употребата на црковнословенскиот јазик во црквите била забранета. Фанариотите отпочнале општо гонење на сè што е словенско — јазик, книжнина, обичаи, традиции. Во замена се нудела грчката просвета, јазикот и култура.

Колку било силно грчкото духовно и културно-национално влијание се гледа од фактот што во текот на првата половина на XIX век и подоцна — до 50-те и 60-те години на тој век, во градовите на Јужновардарскиот регион (Кукуш, Дојран, Солун, Воден, Ениџе-Вардар, Гуменџе, Гевгелија) и во селата околу нив постоеле само грчки училишта, со настава на грчки јазик. Кирилската азбука била наполно исфрлена од животот и била речиси непозната. Тоа го потврдуваат и некои документи зачувани од тоа време, напишани од поппросветени Македонци, свештеници и учители, на месното македонско наречје, со грчка азбука (алфавита). Во 1854 година, во печатницата на Киријак Држилович во Солун било отпечатено со грчко писмо на воденско наречје едно неделно евангелие, од кои се

зачувани само првите два листа. Ова евангелие го превел од грчки јазик на воденското македонско наречје јеромонахот Павел Божи-гробски, родум од с. Кониково (Воденско).¹ Според својата содржина важно е едно ракописно изборно евангелие, напишано во 1863 година во с. Колакија, при утоката на р. Вардар, со грчки букви, на месното еницевардарско наречје. Евангелието служело како помагало во црквата.² Мошне е интересен и еден ракопис од еден македонски свештеник, поп Иван, напишан во 1867 година со грчки букви на наречјето на с. Висока (Солунско), со архаични останки на старомакедонскиот говор од овој крај.³ Покрај овие религиозни текстови, од ова време постоеле веројатно и други различни писмени текстови, напишани од световни лица со грчко писмо на месното македонско наречје, но до денес такви текстови не се откриени.

Културно-националните аспирации и политичките претензии на грчката буржоазија спрема Македонија доаѓаат сè повеќе до израз во втората половина на XIX век. Во условите на засилената црковно-национална борба грчката пропаганда ја реорганизира својата дејност врз нови начела и применува нови форми, методи и средства на своето културно-политичко влијание. Во 60-те години остварувањето на таканаречената „мегали идеја“ е цел на соодветните државни органи и се издигнува како најважна државна доктрина во империјалистичката великогрчка политика на грчката буржоазија и клер.⁴

За поефикасно распространување на грчкото просветно-културно и национално влијание во Македонија биле основани и специјални институции — силогоси. Финансирани од државниот буџет и од големите грчки банкири и трговци, овие грчки организации имале за главна задача да отворат грчки училишта и да ја шират грчката писменост и просвета во Македонија. Од нив голема активност развило и постигнало видни резултати „Друштвото за ширење на грчката писменост“ во Македонија од Атина, основано во 1869 година. До 1886 година ова „Друштво...“ успеало да отвори во Македонија 846 грчки училишта со 45.870 ученици и ученички.⁵ Голема активност во ширењето на грчкиот јазик, грчката писменост и просвета во Македонија развиле и Цариградскиот и Солунскиот силогос, но не заостанувале во тој поглед и силогосите во Серез, Битола, Охрид, Воден, Негуш, Костур, Крушево, Струмица и други градови.

Посебна улога во отворањето на грчки училишта и во ширењето на грчката просвета и образованието во градовите и селата на Јужновардарскиот регион имале силогосите во Солун и Серез. Раководени и морално и материјално поддржувани од грчкиот митро-

¹ Л. Милетич, Грцкото духовно влијание в Тракия и Македония до началото на втората половина на миналият век, Български старини, изд. БАН, София, 1920, стр. 3.

² Исто, стр. 5.

³ Исто, стр. 3.

⁴ Ристо Поплазаров, Великогрчката политика на кралството Грција спрема Македонија во втората половина на XIX век, Гласник на Институтот за национална историја, Скопје, 1970, бр. 1, стр. 59.

⁵ Лазо Мојсов, Околу прашањето на македонското национално малцинство во Грција, Скопје, 1954, стр. 94--95, заб. 17.

полит и конзул во Солун, овие силогоси биле претворени во силни пропагандни центри на грцизмот. Во еден свој извештај рускиот конзул во Солун Јакубовски истакнува дека силогост во Серез бил задолжен да отвора грчки училишта, да испраќа грчки учители и учебници, парична помош и различен пропаганден материјал во градовите Кавала, Ениџе-Вардар, Мелник, Неврокоп и нивните околини, а силогосот во Солун во градовите Воден, Гуменџе, Негуш, Струмица, Дојран, Костур и др.⁶ Освен училишта, грчката пропаганда во овие градови основала и голем број просветно-културни организации и друштва и со помош на нив настојувала кај македонското население да ја всади и развие грчката национална свест.

Меѓутоа, иако великогрчката пропаганда добила широки размери и до 70-те години на XIX век отворила голем број грчки училишта во градовите и селата на Јужновардарскиот регион, таа не успеала да го задуши прогресивното движење на македонското население од овој регион за своја национална просвета и образование и да ги зацврсти своите национални позиции.

*
*   *
*

Од градовите во Јужновардарскиот регион, најпрвин дошло до отворање на световни училишта (заемно и класно), со настава на македонски народен јазик, во Кукуш. Народни училишта во овој наш град, во 1857 година, отворил нашиот истакнат преродбенски учител и општествен деец Димитрија Миладинов. Уште додека бил учител во Прилеп (1856 г.), а повторно за време на своето престојување во летните месеци (1857 г.) во Струга, Д. Миладинов бил поканет од кукушките граѓани да дојде за учител во Кукуш. На изразената нивна желба во писмото да се воведат мајчиниот јазик во кукушките училишта, тој воодушевено им одговорил: „... Скокам од радост кога го гледам вашиот стремез и љубов спрема нашиот мајчин јазик, и особено заради тоа што мнозина од младинците и свештениците решиле посредно да го учат словенскиот јазик, та по неколку месеци да можат да ја служат и божествената служба на стариот наш предедовски јазик... Согласен сум со вашиот предлог и во скоро време ќе дојдам.⁷ Во месец ноември 1857 година Д. Миладинов пристигнал во Кукуш. Со веќе порано пристигнатиот Рајко Жинзифов тој развил широка народно-просветителска дејност. Ги реорганизираше дотогашните грчки училишта, внесол во нив наставни содржини и набавил потребни ученици од Велес и Цариград.⁸ Р. Жинзифов држел настава во заемното (основното), а Д. Миладинов во класното училиште. За првпат во кукушките училишта се чул милосозвучниот мајчин јазик. Во нив се собрале не само редовните ученици, туку и оние младинци кои одамна ги напуштиле училишните клупи. Учителите самопрегорно работеле, а учениците се труделе да постигнат што подобар успех. „... Од ден на ден работата одеше напред; за кратко време децата научија слободно да чи-

⁶ Йордан Ванчев, Новобългарската просвета в Македония през възраждането, София, 1982, стр. 164.

таат и пишуваат, и весело беше да се гледа како тие исти деца, на кои им беше потребна цела година за да научат слободно да читаат на грчки, и две или три години за да разберат нешто од грчкиот јазик, сега за два или три месеца можеа слободно да читаат и разбираат раскази од Бугарската историја...“⁹ Училиштето го посетувале не само децата од градот Кукуш, туку и од најоддалечените кукушки села. Радоста на кукушаните била неизмерна што децата им учеле на пределовскиот јазик. Нивната љубов спрема својот роден јазик била толку силна, што и мажи и жени од 20 до 25 годишна возраст, а и постари од нив, секој ден попладне оделе во училиштето и учеле на црковнословенски и македонски јазик. Училиштето станало центар за описменување во македонската писменост на населението од целата кукушка околина. За потребите на училиштата Д. Миладинов издејствувал помош од 3.000 рубли од Словенскиот благотворен комитет во Москва.¹⁰ Во заемното училиште учеле 250, а во класното 50 ученици.¹¹

Д. Миладинов се носел со мисла во Кукуш да се основа една „централна словенска гимназија“ како „тврдина против гркоманството“. Од името на градските првенци на Кукуш, Дојран и Карадак, тој на 8 јуни 1858 година упатил молба до рускиот император да се дозволи претставници од Кукуш во Русија да собираат помош за основање на таква гимназија.¹² Меѓутоа, неговата идеја за создавање на македонска гимназија во Кукуш не се остварила.

Жива општествена дејност Д. Миладинов развил за воведувањето на народниот јазик и во црквата во Кукуш. На „Св. Тројца“, во 1858 година, богослужбата во кукушката црква за првпат била отслужена на словенскиот јазик.¹³ Ваквата родољубива негова дејност на националното будење на кукушкото население не била добро гледана од грчката црковна власт. Но и покрај пречките на фанариотите, Д. Миладинов останал во Кукуш до 1859 година, неуморно работејќи на воведувањето на народниот јазик во училиштата и на црковно-словенскиот во црквите и во кукушките села. Потоа, до 1864 година, во кукушките училишта учителствувале неколку македонски учители, продолжувајќи ја просветелската дејност на Д. Миладинов.¹⁴

Во 50-те години од XIX век се развило движење за отворање на народно училиште, со настава на мајчин јазик, и во Дојран. Во 1858 година бил воведен црковнословенскиот јазик во црквата,¹⁵ а во 1860 година мајчиниот јазик во училиштето. Меѓутоа, поради

⁷ Райко Жинзифов, Димитриј и Константин Миладинов, День, № 46, од 17.XI 1862, Москва, стр. 14—18.

⁸ Исто.

⁹ Исто.

¹⁰ Ив. Хаджов, Братя Димитър и Константин Миладинови. Живот и творчество, София, 1944, стр. 75.

¹¹ А. М. Селищев, В Кукуше 50-тих годах XIX в., Македонски преглед, VIII, 1933, кн. 3, стр. 40.

¹² Братя Миладинови, Преписка, издирил, коментирал и редактирал Н. Трайков, София, 1964, стр. 40, 49.

¹³ „Български книжици“, ч. II, кн. II, май 1858 г., стр. 23.

¹⁴ „Читалище“, кн. 13, I.IV 1871, стр. 411.

¹⁵ Георги Трайчев, Дојран и неговото езеро, София, 1923, стр. 11.

силното грчко влијание и противставувањето на гркоманите, училиштето имало краток век. Повторно било отворено основно народно училиште во 1870 година, а на едната страна на црквата богослужбата се изведувала на црковнословенски јазик. Истата година и во грчкото училиште, во кое учителствувал Андроник Јосифов од Охрид, се учело и на македонски јазик.¹⁶

По Кримската војна (1853—1856) се засилува влијанието на западноевропските земји, особено на Франција и Австрија, во Турција и како одраз на тоа влијание се јавуваат нивни верски пропаганди, кои сакаат да ја исползуваат борбата на македонскиот народ против омразената Цариградска патријаршија за да го преведат во католицизам. Оваа пропаганда почнала особено да се шири и имала големо влијание од 18 декември 1858 година, кога унијата била официјално признаена од турската власт со седиште во Цариград.¹⁷ Католичкиот Рим дозволувал богослужбата во црквите да се изведува на словенски јазик, а наставата во училиштата на народен јазик. Уште во прво време унијатско-католичката пропаганда, која во Македонија е раководена од лазаристите (орденот „Св. Лазар“) во Солун, пристигнала голем успех. Унијатското движење зафатило широки народни маси и во Македонија особено се развило во Кукушко, Дојранско, Гевгелиско, Тиквешко, делумно во Велешко, а исто така во градовите Кукуш, Ениџе-Вардар, Воден и Битола. Во 1859 година градот Кукуш со целото свое население поминало во унијата, а по него и сите околни села, во кои се отвориле католички училишта, со настава на македонски народен јазик. Во Дојранско-кукушката епархија таа година имало 58 католички села со 49 попови и 38 католички училишта или по околии:

	села	попови	училишта
Сара-Хисарска	29	29	18
Кара-Даг (Кукуш)	12	10	8
Гевгелиска	17	10	12

Во градот Кукуш, пак, од 5 училишта, 4 биле католички, а само едно православно.¹⁸ Сите училишта и цркви биле материјално издржувани од лазаристите во Солун.

Унијатското движење било силно и во Ениџе-Вардар. Граѓаните на овој град, раководени од свештеникот Дима, неколку пати барале од воденскиот митрополит Никодим да им дозволи да се молат и учат на својот роден јазик и, бидејќи тој постојано ги одбивал нивните молби, тие побарале покровителство од унијатската пропаганда во Солун. По примањето на унијата, на иницијатива на поп Дима, граѓаните на Ениџе-Вардар изградиле друга црква, во која „... прв път са испеала служба на народниот ни јазик...“, и отвориле народно училиште, во кое „... пак почна да се предава Ки-

¹⁶ „Читалице“, кн. 15, 1.V 1871, стр. 479.

¹⁷ Иван Иванић, Македонија и Македонци, Нови Сад, 1908, кн. II, стр. 288.

¹⁸ Исто, стр. 290.

рило-Методиевото наречие...¹⁹ Училиштето е отворено во 1860 година и се одржало сè до Руско-турските војни (1876—1878 г.).²⁰ Прв учител во него бил поп Дима.

Мисијата на лазаристите развила голема активност и во Солун. Таа во овој град отворила неколку католички училишта, а во 1861 година и македонско-грчка католичка духовна семинарија, во која се подготвувале учители и свештеници за католичките училишта и цркви во Македонија. Оваа средношколска установа започнала да работи со 50 ученици, а во 1862 година бројот на учениците во неа се зголемил за уште 20, и имала, главно, македонска ориентација. Од наставните предмети што се изучувале во неа централно место имале катехизисот и свештената историја, а наставата се изведувала на француски јазик. За издржувањето на училиштата Мисијата добивала редовна годишна финансиска помош од Франција, која во првите години изнесувала 3.700 франкови.²¹ Иако по создавањето на Егзархијата и појавата на егзархиските училишта влијанието на католичката пропаганда во Јужновардарскиот регион опаднало, католичките училишта во Солун се одржале и во 70-те години.

Од големо значење за унапредувањето на школството и просветата во Кукуш е доаѓањето за учител во 1865 година на нашиот истакнат преродбеник, просветител и учебникар Кузман Шапкарев. Тој во Кукуш ги реорганизираше училиштата — заемното и класното и придонесол за осовременувањето на наставата во нив. Во заемното училиште учител бил Д. Хр. Узунов од Охрид со својот помошник Ѓеорѓи Костадинов од с. Богданци, а во класното К. Шапкарев со еден свој помошник.²² Заедно со К. Шапкарев од 1865 до 1868 година во Кукуш учителствувал и Ѓорѓи Милетик.²³ Србин од Војводи-на, кој пред тоа две години (1859—1861) бил учител во „Трговската школа“ во Велес и две години (1861/62—1862/63) во класното училиште во Штип. Тој бил мошне образован и способен учител и има големи заслуги за модернизирањето на наставата и нејзиното издигнување на повисоко ниво во училиштата во Македонија каде што учителствувал. Покрај заемното и класното, во ова време во Кукуш постоело и женско народно училиште, во кое во 1869 и 1870 година учителка била сопругата на К. Шапкарев Ел. Д. Миладинова.²⁴ Во трите училишта во 1870 година учеле над 300 ученици.²⁵

Кон крајот на 60-те и во почетокот на 70-те години Кукуш станал значаен центар на македонската национална просвета и култура и имал силно влијание врз развитокот на школството и просветата во другите градови и села во Јужновардарскиот регион, особено во Гевгелиско.

¹⁹ „Македонија“, 1867, бр. 38.

²⁰ Ил. Иванов, „Черковно-училишното дело на гр. Енидже Вардар и око-лијата му, „Илюстрация Илинден“, г. X, кн. 1, стр. 12.

²¹ Иордан Ванчев, цит. дело, стр. 153—154.

²² „Читалице“, кн. 13, I.V 1871, стр. 412.

²³ В. Кънчов, Сегашното и недавното минъло на гр. Велес, сп. Период. Средец, г. VIII, 1892, кн. X, стр. 575.

²⁴ „Читалице“, кн. 13, I.IV 1871, стр. 412.

²⁵ Стилиян Чилингиров, Български училища преди освобождението, София, 1930, стр. 307.

Во преродбата и развитокот на школството и просветата во градовите на Јужновардарскиот регион голема улога одиграл Солун. Иако во средните и новите векови претставувал тврдина на грцизмот и потенцијално жариште за елинизација на околното словенско население, тој во XIX век станал духовен центар на Македонските Словени. Веќе во 30-те години македонското еснафство имало во Солун свое словенско келијно училиште, а во 1838 година дојранчанецот Теодосија Синаитски ја отворил првата македонска печатница, во која биле отпечатени дела од значење за македонската национална култура, од кои *Начално учение со молитви утренија...*, *Тријазичниот речник* и *Таблица Перваја* од Цинот (за која, исто така, се смета дека била печатена во неговата печатница) биле во употреба во македонските училишта како учебници. Напишани на жив македонски јазик и распространети на македонскиот терен, тие многу придонесле за ширењето на просветата и биле важно средство во борбата за исфрлување на грчкиот јазик од македонските училишта. Од значење е секако и печатницата што во 1852 година ја отворил во Солун Киријак Држилович, родум од с. Држилово, Воденско, во која биле напечатени неколку македонски книги со грчки букви. Во неа требало да се отвори и словенски оддел и да се препечати Партениевото *Начално учение* во 4.000 примероци. Меѓутоа, тоа не се остварило поради противставувањето на Грците.

Централната трговска положба на Солун привлекла голем број Македонци и придонесла за развитокот на трговските и културните односи меѓу него и градовите не само од Јужновардарскиот регион, туку и од цела Македонија. Трговијата на македонските градови со големите еврејски трговски куќи во Солун била, главно, во рацете на Македонци, од кои некои имале во него и свои самостојни трговски куќи, кои успешно воделе трговија со Лондон, Марсеј и други градови.²⁶ Од 40-те години на XIX век бројот на македонските жители во Солун постојано се зголемувал и во 60-те години изнесувал над 10.000.²⁷ Во ова време во Солун веќе постоело организирано, родољубиво и национално осознаено македонско општество, кое во 1868 година формирало и своја, македонска општина.

Првото македонско народно училиште се отворило во Солун во 1866 година.²⁸ Идејата за неговото отворање се родила во куќата на познатото родољубиво македонско семејство на Костадина (Динка) Држилович. Неговиот син Горѓи, кој учел две години (1858—1860) во Москва,²⁹ каде што национално се осознал и се задоил со

²⁶ Ѓордан Иванов, *Българите в Македония*, София, 1917, стр. 42.

²⁷ Исто, стр. 42.

²⁸ Постојат многу спротивни мислења за годината на отворањето на ова училиште. Едни автори сметаат дека тоа било отворено во 1865, а други во 1867 година. Меѓутоа, во отчетот на учителката Славка и надзирателите од 20.II 1868 година, објавен во в. „Македонија“ бр. 13 од 24.II 1868, стои дека во 1866 година покојната Велика Динковица ја поставила својата Керка Славка да учителствува. Дека Славкиното училиште било отворено во 1866 година тврди и Арсени Костенцев (Спомени, Сб. БАН, кн. 6, стр. 20), а исто така и Ив. Снегаров (Солун в българската духовна култура, София, 1937, стр. 46).

²⁹ Блаже Ристовски, *Учителот Горѓи Костадинов-Динката*, Просветно дело, 1958, бр. 9—10, стр. 431.

просветителските идеи, по враќањето во Солун ја научил својата сестра Славка на словенско писмо. Тој го разбудил кај неа националното чувство и ѝ всадил љубов да работи на буѓењето и просветното издигнување на својот народ, та поттикната од него и својата мајка Велика Динковица,³⁰ во почетокот на 1866 година Славка отворила училиште во една соба во мајчината куќа.³¹ Бидејќи таа година сè уште немало организирана македонска општина, сето она што било потребно да се направи за да се отвори едно вакво училиште го сториле Славка и брат ѝ Горѓи. Тие го уредиле новоотвореното училиште и купиле сè што е потребно за него. Всушност, тоа било приватно училиште на учителката Славка, материјално издржувано од сите Држиловци. Славка учителствувала бесплатно,³² а мајка ѝ го дала долниот кат („долната полата“) од куќата да служи за училиште додека народот не биде во состојба да изгради нова училишна зграда.³³ Почетокот бил многу скромен. Првата година (1866) Славка ја започнала со една, и ја завршила со три ученички.³⁴ Во втората година (1867) таа имала веќе 13 ученички³⁵ и при крајот на истата година бројот на ученичките се зголемил на 27.³⁶ Ученичките биле еснафски деца, главно на шивачкиот еснаф,³⁷ а учеле и неколку Гркинки. Во првите две години Славка учела само девојчиња и затоа нејзиното училиште се викало женско.³⁸ Но подоцна таа почнала да учи и момчиња. Славка вложила големи усилия и грижи за напредокот на своето училиште. Веќе во 1867 година тоа постигнало виден успех, а и бројот на учениците прилично се зголемил (27), па македонската јавност покажувала сè поголем интерес за него. На училиштето му била потребна помош од едно народно, општествено тело, кое ќе ги преземе грижите за неговото издржување. За таа цел еснафите избрале тројца (Горѓи Динков, Вело Негрев и Киријак Држилович) за „надзиратели“, а учителката

³⁰ Според Арсени Костенцев (Спомени, стр. 34), по потекло таа била од Охрид. За неа тој вели дека била „...една од првите патриотки в Солун“. Во една дописка од Солун, објавена во в. „Македонија“ од 20.I 1868, бр. 8, се изнесува дека таа била „...жена со изредно родолюбие и распаленост за учебното напредвање народно...“, која „юначки“ се борела против грцизмот уште од 1860 година.

³¹ Куќата се наоѓала во улицата „Св. Атанас“ бр. 11 (в. „Македонија“ од 30.II 1868, бр. 18); А. Костенцев, Спомени, стр. 20.

³² Ив. Снегаров, Солун в българската духовна култура, София, 1937, стр. 46.

³³ Исто, стр. 46; А. Костенцев, цит. дело, стр. 20.

³⁴ Ив. Снегаров, цит. дело, стр. 46.

³⁵ Исто, стр. 46.

³⁶ Според отчетот на учителката Славка и на надзирателството за двегодишната дејност на училиштето (в. „Македонија“, 24.II 1868, бр. 13). Приближно овој број ученички се споменува и во други солунски дописки. Според дописката во в. „Македонија“ од 1867 г., бр. 34, во училиштето учеле 20—30 девојчиња; според друга дописка („Македонија“, 20.I 1868, бр. 8) — 25 ученици. А според А. Костенцев (цит. дело, стр. 20) во училиштето имало 24 ученички и ученици Бугарчиња и 4 Грчиња — вкупно 28 ученици.

³⁷ А. Шопов, Материали за българското възраждение в Македонија, Педагогическо списание, кн. 8, стр. 445.

³⁸ Ив. Снегаров, цит. дело, стр. 46.

Славка ја назначиле за „привремена управителка на училиштето“.³⁹ Тоа имало големо значење за натамошниот живот и дејност на Славкиното училиште, кое веќе станало народно. Материјално помогано и натаму од семејството на Држиловци, а сега и од шивачкиот еснаф,⁴⁰ од родољубивите Македонци во Солун⁴¹ и други места, „меѓу коите се отличили Велешани, Прилепчани и Битолци“,⁴² па дури и од учениците, училиштето добро напредувало. Тоа добило помош и во книги. Малолетните деца на Д. Добрович — Владимир и Страшимир му подариле на училиштето 100 новоизлезени буквари на македонско наречје.⁴³ а нивниот татко 65 свештени истории на истото наречје.⁴⁴ 25 буквари училиштето примило и од Д. Х. Узунов.⁴⁵ Учебници и книги му подариле на училиштето и други лица, установи и организации.⁴⁶ Учителката Славка за своето време била доста образовна жена. Покрај грчкиот таа го знаела и францускиот јазик.⁴⁷ На децата им предавала мајчин јазик (на солунското наречје), грчки јазик и рачна работа.⁴⁸ Во една дописка од Солун се истакнува дека ученичките читале, пишувале, шиеле и везеле „доста напредитилно“.⁴⁹ На 8 февруари 1868 година училиштето било предадено на општонародно управување. На тој ден било свикано „народното собрание“, кое го разгледало прашањето за формирање на црковна општина. По изборот на општинарите, првиот член на училишното настојател-

³⁹ Во отчетот на учителката Славка и надзирателите стојат имињата К. Държилович, Г. Z и Вело Негревич („Македонија“, 24.II 1868, бр. 13); а според раскажувањето на Вело Негрев: „...первио Герѓе Костадино, вториот над(зирател) Вело Негрев од Селце, трети Ѓирџко брат Костадинов Дрзиловиц“ (И. Иванов, Българите в Македонија, София, 1915, стр. 183).

⁴⁰ Првوماјсторите на овој еснаф (устабашијата Деспот Крушовали, Јосиф Франго, Гешко од Галичник, Петко Деспотов од Радоишта, Стојан Богоев од Врница), според раскажувањето на Вело Негрев. (И. Иванов, Българите в Македонија, София, 1917, стр. 103).

⁴¹ Архимандритот Павле Божигропски му ветил на училиштето по 1000 гроша годишно, а неговиот пријател Сулејман ага Дурзиев 20 т. л. (Ив. Снегаров, цит. дело, стр. 47).

⁴² Според споменатиот отчет на учителката Славка и надзирателите.

⁴³ Во едно благодарно писмо на Славка Динкова, потпишано од неа и надзирателите на училиштето, а објавено во в. „Македонија“ од 29.VII 1867, бр. 35, се вели: „Во 26 број на почтениот ви весник со радо сърце прочетохме известие-то, по което малолетните синове на родољубниот Г-на Д. Добрович Владимир и Страшимир подаруват на новоотвореното у град ни народно училище со буквари от ония на македонско-то наречис...“.

⁴⁴ Ив. Снегаров, цит. дело, стр. 38, заб. 80.

⁴⁵ Во едно друго благодарно писмо, објавено во в. „Македонија“, бр. 50 од 11.XI 1867 година, Славка Динкова со следниве зборови му се заблагодарува на Д. Х. Узунов за подарените буквари: „...от дълбочината на душата ни произлегаем ни глас за произношението на вечната признателност наша до сотатковникът ни еднородец и наукољубец Г-н Д. Х. Узунов, кой кога помина низ градът ни и посети новоотворенното училище имал добротата да подари 25 букварчета от неговите за да се употребят от сиромаси ученици...“.

⁴⁶ Ив. Снегаров, цит. дело, стр. 53, заб. 30.

⁴⁷ Со цел да придонесе за правилното воспитание и образование на жените, Славка Динкова објавила во в. „Македонија“ (бр. 15, 25 и 26, 1868 г.) неколку статии со воспитно-морална тематика, кои се превод на писмата на Аделаида де Тоне од француски.

⁴⁸ „Са следували учението на мајчин јазик и гърцкиј (кои съ во сила) со ръкоделия“ (од отчетот на Славка и надзирателите).

⁴⁹ В. „Македонија“, 30.III 1868, бр. 18.

ство — Ѓорѓи Динков, дал отчет за својата дотогашна општествена дејност и за дејноста на училиштето.⁵⁰ За да ја запознае и пошироката јавност со двегодишната дејност на училиштето, надзирателството дало и јавен отчет.⁵¹ Бидејќи бројот на учениците сè повеќе се зголемувал, општината почнала да го разгледува и прашањето за изградба на нова училишна зграда.⁵² Меѓутоа, наскоро смртта го прекинала животот на младата и родољубива учителка Славка и училиштето престанало да работи.⁵³ Повторно училиштето се отворило една година подоцна — на 7.IX 1869 година,⁵⁴ со свечен водосвет и во присуство на многуброен народ. Бидејќи општината немала своја зграда, училиштето било сместено во куќата на Иван Пепов,⁵⁵ член на Солунската општина. Куќата имала една голема четириаголна соба, преградена на две одделенија — едно за ученици, а другото за ученички. За прв учител во новоотвореното македонско народно училиште општината го назначила отец Агапиј Војнов,⁵⁶ родум од Кустендил. Во училиштето тој имал околу 100 ученици,⁵⁷ но се задржал во Солун многу кратко време — два месеца⁵⁸ и отишол за учител во Воден.⁵⁹ Потоа до крајот на 1869 година учителствувал Стојан Бошков, од хасковското село Куручешме, испратен од Цариградското читалиште.⁶⁰ Со неговото назначување за учител Цариградското читалиште се обидело македонското училиште во Солун да го стави под своја контрола. Меѓутоа, Солунската општина енергично се противставила на ваквите настојувања на Цариградското читалиште и го отстранила Стојан Бошков од училиштето, а на негово место довела еден учител од Западна Македонија („ја не сум ни Бугарин, ни Грк ни Цинцарин; ја сум чисто Македонец“), кој во училиштето вовел учебници на македонско наречје.⁶¹ Во 1870 и 1871 година во ова училиште учителствувал и нашиот преродбеник Венијамин Мачуковски.⁶² Тоа време е исполнето со големи спротивности и тешкотии со кои се судрувала македонската општина во Солун. Покрај грижите да му обезбеди на училиштето основни средства за издр-

⁵⁰ Ив. Снегаров, цит. дело, стр. 67, заб. 17.

⁵¹ В. „Македонија“, 24.II 1868, бр. 15.

⁵² Во една дописка во в. „Македонија“, од 16.III 1868, бр. 16, се изнесува дека, освен 32 ученика колку што имало дотогаш во училиштето, „...отведнџ ся записали още 80“.

⁵³ А. Шопов, Народностъта и езика на македонците, Пловдив, 1888, стр. 90.

⁵⁴ Ив. Снегаров, цит. дело, стр. 60. Во една дописка од Солун (в. „Македонија“, 21.III 1870, бр. 35) се изнесува дека машкото училиште во Солун постои од пред 6 месеци.

⁵⁵ Ст. К. Салгънджиев, Лични дела и спомени по Възраждането на солунските и серските българи или 12 години неравна борба с гръцката пропаганда, Пловдив, 1906, стр. 28.

⁵⁶ И. Иванов, Северна Македония, София, 1906, стр. 349; Ив. Снегаров, цит. дело, стр. 59.

⁵⁷ Во една дописка во в. „Право“, 1.XI 1869, бр. 36, се соопштува дека училиштето имало 100 ученици.

⁵⁸ И. Иванов, цит. дело, стр. 349.

⁵⁹ На 8.XI 1869 година јерофаконот Агапиј Војнов пристигнал во Воден за да го отвори училиштето (Ив. Снегаров, цит. дело, стр. 71, заб. 56).

⁶⁰ Ив. Снегаров, цит. дело, стр. 60.

⁶¹ Ст. К. Салгънджиев, цит. дело, стр. 35.

⁶² Ив. Снегаров, цит. дело, стр. 317.

жување, зашто се наоѓала во многу лоша финансиска состојба, таа морала да води и борба за да го зачува македонскиот карактер на училиштето.

Повторно женско народно училиште било отворено во Солун на 12 мај 1871 година. Во вардарскиот квартал на градот во една од куќите на дедо Ичо Кехаја училиштето го отворила бугарската учителка Недела Петкова. За потребите на училиштето таа успеала да издејствува од Зографскиот манастир 20 турски лири годишна помош.⁶³ Во прво време во училиштето учеле само женски, а потоа и машки деца.⁶⁴ Со неколку кратки прекини, за време на кои ја заменуvala нејзината ќерка Станислава, Недела Петкова работела како учителка во Солун до крајот на Руско-турската војна. По ослободувањето на Бугарија, таа се вратила во својата татковина.⁶⁵

Движење за отворање народно училиште, со настава на мајчин јазик, како израз на разбуденото национално чувство, се развило во 60-те години и во Воден. По неколку обиди, во овој наш град во 1969 година било отворено првото македонско народно училиште. Прв учител бил Агапиј Војнов. Училиштето почнало да работи на 5 ноември,⁶⁶ но учителствувањето на Агапиј Војнов во него било многу кратко — неколку дена.⁶⁷ Наклеветен од грчкиот владика Никодим и гркоманите во Воден, тој бил затворен од Турците и врзан испратен во Солун кај Сабри паша,⁶⁸ кој установил дека бил невин, но му забранил да се врати во Воден.⁶⁹ Повторно училиштето се отворило во 1870 година⁷⁰ и таа година во него 9 месеци учителствувал Агапиј Војнов, а потоа извесно време и Димитар Македонски.⁷¹ Оттогаш училиштето непрекинато работело, материјално издржувано од воденската општина сè до 1879/80 година, кога станало егзархиско.⁷² Во 1872 година во Воден се отворило и женско народно училиште. Го отворила ќерката на учителката Недела Петкова — Станислава Караиванова. Училиштето било сместено во куќата на Г. Гогов. Народот пројавил голем интерес за училиштето на учителката Караиванова, та уште во почетокот тоа имало околу 117 ученички.⁷³ Меѓутоа, во својата дејност како учителка таа имала големи тешкотии поради интригите на гркоманите. Не е познато колку време Караиванова учителствувала во овој град. Според В. Думев, таа во Воден била три години.⁷⁴ Но, истиот автор на друго место спомнува дека Станислава Караиванова по своето враќање од Во-

⁶³ Исто, стр. 78.

⁶⁴ Ст. К. Салѓанджиев, цит. дело, стр. 45.

⁶⁵ В. Думев, Из спомените на две учителки в Македонија, Македонски преглед, г. I, кн. 5 и 6, стр. 149—150.

⁶⁶ А. Шопов, Из живота и положението на българите в вилаетите, Пловдив. 1894, стр. 213.

⁶⁷ Й. Иванов, Северна Македонија, стр. 349.

⁶⁸ В. „Македонија“, 22.XI 1869, бр. 3.

⁶⁹ Й. Иванов, Северна Македонија, стр. 349.

⁷⁰ В. „Македонија“, 24.VI 1870; според А. Шопов (Из живота и положението..., стр. 213), училиштето го отворил Димитар Станчев, родум од Одринско. Тој учителствувал само три месеци.

⁷¹ А. Шопов, Из живота и положението..., стр. 213.

⁷² Исто, стр. 213.

⁷³ В. Думев, цит. статија, г. I, кн. 3, стр. 101.

⁷⁴ Исто, г. I, кн. 5 и 6, стр. 130.

ден две години, во 1873 и 1874 година, била учителка во Солун.⁷⁵ Ако овој податок се прими за точен, тогаш таа во Воден била учителка само во 1872 година, значи една, а не три години.

Како и другите градови во Јужновардарскиот регион, и Гевгелија била силно повлијаена од грцизмот. До 70-те години на XIX век во оваа населба, која статус на град добила дури во 1886 година, постоеле само грчки училишта. При посетата на Гевгелија во 1863 година, австрискиот патописец Хан установил дека таа тогаш имала само грчко училиште, во кое наставата била организирана според заемниот (Бел-Ланкастерски) систем.⁷⁶ Под влијанието на унијатско-католичката пропаганда, кон крајот на 50-те години и во Гевгелиско се развило движење за словенска просвета и богослужба во црквите. Во некои села тогаш се отвориле и првите училишта на мајчин јазик, но со краток век, зашто грчката пропаганда наскоро ги затворила. Настојувањата, пак, на жителите на Гевгелија во 60-те и 70-те години да отворат во својот град народно училиште, а богослужбата во црквата „Св. Спас“ да се изведува и на словенски јазик, исто така не дале резултати поради енергичното спротивување на грчкиот владика и гркоманите од градот. Првото словенско училиште во Гевгелија го отворила Егзархијата во 1875 година.⁷⁷ До крајот на XIX век во градот имало само егзархиски и грчки училишта. Во 1890 година, на пример, работеле три егзархиски училишта (машко основно, женско основно и забавиште) и три грчки училишта (машко основно со четири учители, женско основно со две учителки и забавиште). Грчките училишта ги издржувал грчкиот силогос.⁷⁸

Меѓутоа, постојат податоци кои укажуваат дека во некои манастири во Гевгелиско се одгледувала словенската писмена традиција и дека кај населението постоел интерес за книги напишани на народен јазик. Тоа го потврдува, пред сè, фактот дека во гевгелиските села Миравци и Петрово се пронајдени книги напишани на црковнословенскиот јазик и еден примерок „Огледало“ од К. Пејчиновиќ.⁷⁹ Освен тоа, книгите на К. Шапкарев „Нарячный Св. Посланичник“ и „Евангелский и Апостолский Сборники“ имале голем број спомогатели, односно претплатници од гевгелиските села Богородица, Мачуково, Стојаково, Гавато, Грчиште, Пирава и др.⁸⁰

До крајот на 60-те и почетокот на 70-те години повеќето села во Гевгелиско имале само грчки училишта. Но во ова време населението од овие села сè повеќе го манифестирало стремезот да има училишта на мајчин јазик, а богослужбата во црквите да се изведува на словенски јазик. За тоа известува во една своја дописка

⁷⁵ Исто, стр. 149—150.

⁷⁶ Ј. Г. Хан, Путовање кроз поречину Дрине и Вардара, Београд, 1876, стр. 280.

⁷⁷ Александар Матковски, Црковно-просветните борби во Гевгелиско, Просветно дело, 1953, бр. 9—10, стр. 43.

⁷⁸ Исто, стр. 43—44.

⁷⁹ Слободан Мурцев, Прилог кон статијата од Ал. Матковски за „Црковно-просветните борби во Гевгелија и Гевгелиско“, Просветно дело, 1954, бр. 7—8, стр. 413.

⁸⁰ Александар Матковски, цит. статија, стр. 39.

од Кукуш, каде што бил учител, К. Шапкарев. Според него, во 1870 година, од левата страна на р. Вардар училишта на мајчин јазик имале селата Ѓавато и Стојаково, на грчки и македонски јазик селата Богданци, Мачуково и Бајалци, а на грчки јазик селата Грчиште, Богородица, Смољ и Ореовица. Од десната страна, пак, на р. Вардар училиште со настава на мајчин јазик имало само с. Сеово, на грчки и македонски јазик с. Серменин, а на грчки јазик селата Лубница, Смоквица, Негорци, Шлопинци, Муин и Древено.⁸¹ Во една друга своја дописка од Кукуш, К. Шапкарев наспомнува дека неколку ученици од селата Сеово и Серменин биле испратени во Кукуш за да го научат народниот јазик и потоа да го воведат во училиштата во своите места.⁸² Во 1871 година македонско народно училиште било отворено и во Гуменце.⁸³

Просветно-културниот подем на Кукуш во 60-те години на XIX век нашол израз во развитокот на движењето за национална просвета и во селата на Кукушко-дојранската епархија. До 1870 година постепено се отвориле училишта на мајчин јазик во селата Драгомирци и Јанен (Авретхисарска кааза) и селата Тодораки, Мутово, Муарци, Алексово, Муждереки, Планиница и Тодорачкиот манастир (Карадачка кааза).⁸⁴ Во Дојранската кааза, пак, од селата во кои населението било предимно турско, само с. Патароз имало училиште и тоа на грчки и македонски јазик.⁸⁵ Новоотвореното народно училиште во Дојран во 1878 година, по три години прераснало во трикласно училиште.⁸⁶

Кон крајот на 60-те години преродбенското движење ги зафатило и селата во Воденско и во неколку села во М'тлен се отворени првите македонски народни училишта, а во 70-те години македонски народни училишта се отворени и во солунските села Баловча,⁸⁷ Висока, Ново Село, Хорчас, Лаиново, Ајваново, Волжка, Дремиглава, Јувезна, Лангадина, Негован, Сухо и Зарово.⁸⁸ Наставата во сите училишта имала световен карактер. Меѓутоа, за нивниот натамошен развиток немаме веродостојни податоци.

Во 80-те и 90-те години на XIX век двете пропаганди — грчката и бугарската — ја засиле својата дејност во Јужновардарскиот регион, настојувајќи со ширењето на мрежата на своите училишта да го придобијат македонското население за себе и својата просветна и национална политика. Егзархијата успеала да отвори голем број основни училишта, а во Солун машка и женска гимназија и паралелки за учители и учителки при гимназиите. Широки размери добила и грчката пропаганда. Таа, исто така, отворила голем број основни училишта и прогимназии, а во поголемите градови (Со-

81 „Читалище“, кн. 10 од 15.II 1871 година.

82 В. „Македонија“, 4.VI 1870, бр. 55.

83 В. „Македонија“, 1871, бр. 6.

84 „Читалище“, кн. 10 од 15.II 1871 година.

85 Исто.

86 Ил. Иванов, Училишното дело в Кукуш и Кукушко, „Иллюстрация Илинден“, 1938, кн. 5; „Читалище“, кн. 13, 1871 година.

87 Ив. Снегаров, цит. дело, стр. 149.

88 Ѓордан Ванчев, цит. дело, стр. 100.

лун, Серез и др.) гимназии, учителски школи и богословии.⁸⁹ Во ова време во овој регион се појавила и српската пропаганда, но не постигнала позначајни резултати. Таа успеала да отвори свои училишта само во некои градови (Воден, Дојран, Гевгелија), а во Солун две граѓански училишта, една полна гимназија и едно више женско училиште.⁹⁰ Основна тенденција на пропагандите била: со наметнувањето на својот јазик како наставен јазик во училиштата што ги отвориле да го денационализираат и асимилираат македонското население во регионот. Македонските деца биле принудени во училиштата да учат на туѓ, а не на својот народен македонски јазик.

RISTO KANTARDZIEV

SCHOOLING AND EDUCATION IN THE SOUTH VARDAR REGION DURING THE PERIOD OF THE REVIVAL

Summary

Up to the middle of the nineteenth century the spiritual and intellectual, and educational and cultural life of the Macedonian people in the South Vardar region was strongly influenced by Hellenism. In the 50's and 60's of that century there were only Greek schools, and Greek was the language of instruction, in the towns and villages of this region. The first secular schools, both elementary and secondary, in which Macedonian was the teaching medium were established in 1857 in Kukuš (Kilkis) by the eminent teacher and social activities of the revival period, Dimitar Miladinov.

After the Crimean War of 1853—56, a large number of schools were set up in this region under the influence of Uniate Catholic propaganda, which allowed church services to be conducted in Old Church Slavonic and teaching to be carried on in the schools in the vernacular language. The Uniate movement was particularly flourishing in the vernacular language. The Uniate movement was particularly flourishing in the districts surrounding Kukuš (Kilkis), Dojran and Gevgelija. In the year 1859 the town of Kukuš (Kilkis) with its entire population went over to the Uniate Church. In the same year thirty-eight Catholic schools, where the teaching was carried on in the Macedonian vernacular, were established in the region of the Kukuš (Kilkis) and Dojran Eparchate. A public school was set up in 1860 under the patronage of the Uniate Church in Enidže Vardar and also several in Salonica.

In the 60's of the nineteenth century a popular movement grew up in the towns and villages of the South Vardar region for the discarding of Greek and the introduction of the Macedonian vernacular as the

---

⁸⁹ Ристо Кантарџиев, Борбата на македонскиот народ за свое народно училиште и просвета, Годишен зборник на Филозофскиот факултет, Скопје, 1983, кн. 10, стр. 265.

⁹⁰ Исто, стр. 268.

language of church services and education. In 1866 a school where the teaching was carried on in the mother tongue was established in Salonica, in 1869 in Voden (Edessa), in 1870 in Dojran, in 1871 in Gumendže and in 1875 in Gevgelija. Towards the end of the 60's and at the beginning of the 70's, Macedonian schools were set up in a large number of villages in the region of the Kukuš (Kilkis) and Dojran Eparchate, and in the regions of Salonica, Voden (Edessa) and Gevgelija.

In the 80's and 90's of the nineteenth century, the educational and political propaganda activities of the neighbouring countries — Greece, Bulgaria and Serbia — were intensified in the South Vardar region and they established a large number of their own schools. Enforcing their own languages as the teaching medium in the schools, they endeavoured to de-nationalise and assimilate the Macedonian people. Children were compelled to study in alien languages and not in their own vernacular Macedonian tongue.